

**ALTERNATYVŪS BAUDŽIAMOJO KONFLIKTO SPRENDIMO BŪDAI
NAGRINĖJANT BYLĄ TEISME****Rima Ažubalytė ***

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (85) 2714639
Elektroninis paštas rima.azubalyte@mruni.lt*

Pateikta 2008 m. kovo 21 d., parengta spausdinti 2008 m. birželio 16 d.

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas baudžiamosios bylos nutraukimas teisme, kuriuo įgyvendinama teismo teisė atleisti asmenį, galimai padariusį nusikalstamą veiką, nuo baudžiamosios atsakomybės. Straipsnyje analizuojami šio baudžiamojo proceso instituto konstituciniai pagrindai. Išanalizavus konstitucinius reikalavimus sąžiningam procesui daroma išvada, kad pats sąvaime baudžiamosios bylos nutraukimas nuosprendžiu yra galimas. Tačiau teismo sprendimą turi lemti tik bylos duomenimis pagrįstas viešasis interesas nutraukti baudžiamąjį procesą. Priimant sprendimą nutraukti procesą diskreciniais pagrindais taip pat būtina laikytis tinkamos procedūros reikalavimų bei užtikrinti proceso dalyvių teises. Atkreipiamas dėmesys į baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo nutraukiant baudžiamąją bylą nuosprendžiu probleminį santykį su baudžiamojo proceso ir baudžiamosios teisės principais.

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, baudžiamojo proceso paprastinimas, baudžiamosios bylos nutraukimas nuosprendžiu, baudžiamojo poveikio priemonių skyrimas.

IVADAS

Tiek Vakarų Europoje, tiek Sovietų Sąjungos baudžiamojo proceso moksle apie šešiasdešimtuosius praeito amžiaus metus dėl įvairių priežasčių buvo pradėta diskutuoti apie proceso diferenciaciją. Nepaisant to, kad kai kurių Vakarų Europos šalių baudžiamojo proceso įstatymuose buvo (ir yra) įtvirtintos kelios baudžiamųjų bylų tyrimo ir/ar nagrinėjimo procesinės formos, mokslininkai pakankamai aktyviai diskutavo ieškodami naujų valstybės reakcijos į nusikalstamas veikas, taip pat ir proceso paprastinimo, galimybių. Tuo tarpu Sovietų Sąjungos moksle pradėtos bendresnio pobūdžio diskusijos apie tai, ar iš principo gali egzistuoti skirtingos teisenos, nes baudžiamojo proceso pagrinduose, kurie buvo perkelti į visų sovietinių respublikų baudžiamojo proceso kodeksus, buvo įtvirtintas unifikotas (vienodas visų nusikalstamų veikų tyrimo ir nagrinėjimo, išskyrus prievartos kaltinimo bylas) baudžiamasis procesas.

Mokslinių diskusijų, bei įstatymo leidėjo valios rezultatas buvo tai, kad praktiškai neliko „vieningo“ baudžiamojo proceso. Be to, kaip teigia lyginamosios baudžiamojo proceso teisės tyrinėtojai, daugelis valstybių savo baudžiamojo proceso įstatymuose apibrėžė tokias skirtingas proceso formas, kad tapo nebeįmanoma pasakyti, kokio teorinio – rungimosi ar tardymo – modelio bruožai dominuoja konkrečios valstybės baudžiamajame procese. Vienoms tos pačios valstybės baudžiamojo proceso formoms būdingi vieno, kitoms – kito teorinio baudžiamojo proceso modelio bruožai [1, p. 435].

Taigi, nepriklausomai nuo to, ar esame proceso diferencijavimo kritikai, ar palaikome jį, negalime paneigti kelių ryškių tendencijų, besiformuojančių proceso teisėje. Viena vertus, asmeniui, prieš kurį vyksta teisinis procesas, suteikiama daugiau procesinių teisių ir garantijų kitose teisenose: administraciniame procese; kvaziteisminių institucijų veikloje [2, p. 84–86]. Kita vertus, aiškiai pastebima supaprastintų baudžiamojo proceso formų (teisėnų) plėtra, atsisakant kai kurių proceso dalyvių garantijų arba jas apribojant.

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentė.

„Tradicioniai“ supaprastinti procesai, tokie kaip pagreitintas procesas, teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas, nors ir kelia tiek teoretikų, tiek ir praktikų diskusijas [3], tačiau jiems daugiau ar mažiau yra būdingi įprasto baudžiamojo proceso principai ir procedūros. Jie taip pat baigiami įprastais teisminiam nagrinėjimui sprendimais: nuosprendžiais, kuriuose išsprędžiamas kaltinamojo kaltės ir baudžiamosios atsakomybės klausimas.

Tuo tarpu žymiai daugiau klausimų kyla priimant ir taikant įvairias „diversijos“ procedūras. Tokios procedūros suponuoja baudžiamojo pobūdžio konflikto išsprendimo galimybę, nesivadovaujant tradicine baudžiamojo proceso schema: nusikalstama veika – ikiteisminis tyrimas – teismo procesas – nuosprendžio priėmimas ir vykdymas. Šio straipsnio tikslas – taikant sisteminę analizę ir lyginamąjį tyrimo metodus paanalizuoti kai kuriuos baudžiamosios bylos nutraukimo nuosprendžiu instituto, kuris yra atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės procesinė forma, konstitucinius pagrindus, taip pat asmens, kuriam gali būti taikomas šis institutas, procesinių teisių užtikrinimo galimybes.

1. BAUDŽIAMOSIOS BYLOS NUTRAUKIMO NUOSPRENDŽIU INSTITUTO KONSTITUCINĖS PRIELAIDOS

Nors Europoje baudžiamojo proceso supaprastinimo tendencijos nėra naujos, tačiau Lietuvoje diskrecinio baudžiamojo persekiojimo institutas yra pakankamai naujas. Ir nors jo taikymo baudžiamajame procese priežastys bei sąlygos jau buvo nagrinėtos, teismuose taip pat formuojasi atitinkamų normų taikymo praktika, tačiau jo konstituciniai pagrindai neabejotinai diskutuoti.

Kaip sutaria dauguma baudžiamojo proceso mokslininkų, tikslingumo principo, pradedant (atsakyti pradėti baudžiamąjį persekiojimą daugiau būdinga Vakarų Europos šalių baudžiamajam procesui) ar nutraukiant baudžiamąjį persekiojimą (ikiteisminio tyrimo ar baudžiamosios bylos nutraukimo institutas tradiciškai egzistuoja daugumoje Rytų Europos šalių baudžiamųjų procesų), taikymą lemia dvi grupės priežasčių: proceso individualizacija ir administraciniai poreikiai [4, p. 423–424]. Abi priežastys yra svarbios, tačiau reikėtų siekti tokio teisinio reguliavimo, kad niekaip nevaržomas administracinių poreikių įgyvendinimas nepaverstų niekiniais atitinkamų procedūrų tikslų bei nepaneigtų proceso dalyvių teisių. Natūralu, kad sistema (o tiksliau, joje veikiantys žmonės) kuo efektyviau siekia tikslų. Antai Austrijoje, apribojus galimybę skirti baudas be bylos nagrinėjimo teisme, atitinkamai padaugėjo atvejų, kai piniginių sankcijų skiriamos taikant diversijos procedūras [5, p. 294]. Pagrindinis šio principo taikymo tikslas vis dėlto yra išryškinti individualizaciją kriminalinėje justicijoje bei pirmą kartą nesunkų nusikaltimą padariusiam asmeniui suteikti galimybę pasinaudoti alternatyviais teisiniais baudžiamojo konflikto išsprendimo būdais [6, p. 23–24; 7, p. 377; 8, p. 108–11].

Tikslingumo principas, pradedant ir vykdant baudžiamąjį persekiojimą, kurio išraiška yra diskrecinis baudžiamasis persekiojimas, baudžiamajame procese įgyja vis daugiau išraiškos formų. Šiuo metu nutraukti ikiteisminį tyrimą arba baudžiamąją bylą teisme diskreciniais pagrindais galima dėl beveik keturių penktadalių nusikalstamų veikų, aprašytų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) [9]. Be abejo, praktiškai tiek bylų nenutraukiama.

Baigiant baudžiamąjį procesą ikiteisminio tyrimo ar baudžiamosios bylos teisme nutraukimu, kalbant baudžiamosios teisės terminais, priimamas sprendimas „atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės“. Procesas tokiais atvejais tampa baudžiamojo konflikto išsprendimo forma, o ne materialiosios tiesos paieškos procesu, kuris, griežtai traktuojant, bet kokią tikslingumo apraišką daro neteisėta [1, p. 437]. Taigi istoriškai taip pat gali būti gana sunku priimti įvairias proceso formas, nes jos keičia nusistovėjusį baudžiamojo proceso paskirties supratimą [1, p. 441]. Todėl būtinos nuolatinės mokslinės diskusijos, taip pat empiriniai tyrimai, patvirtinantys arba paneigiantys atitinkamo tikslingumo principo vykdant baudžiamąjį persekiojimą įgyvendinimo formos būtinumą pozityviajame baudžiamajame procese.

Taigi bylų dėl tam tikrų nusikalstamų veikų, kuriose pakanka duomenų, leidžiančių nagrinėti bylą teisme prieš konkretų asmenį, procesas baigiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, patvirtinančia prokuroro nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą arba nuosprendžiu, kuriuo nutraukiama baudžiamoji byla. Taigi vėl galima užduoti klausimą: „Kas gi yra baudžiamojo proceso esmė“? (*What are the bones of criminal procedure?*)“. Toks klausimas jau kilo prieš dvidešimt metų. Kiek gali būti paprastinamos procedūros ir sprendimų priėmimas procese dėl nusikalstamų veikų? [10, p. 465]. Atsakant į šį klausimą, galima teigti, kad esminiai kriterijai, kuriais remiantis galima vertinti diversijos formas ir ypač jos procedūras, yra Konstitucijos ir tarptautinių teisės aktų reikalavimai, keliami tinkamam (sąžiningam) procesui.

Konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja reikalavimą įstatymų leidėjui diferencijuoti proceso santykių teisinį reguliavimą taip, kad proceso dalyviai, turintys tą patį procesinį teisinį statusą, būtų traktuojami vienodai. Taigi jų turėtų būti ir tokios pačios teisės bei pareigos. Nebent tarp jų būtų tokio pobūdžio ir tokio masto skirtumų, kad nevienodai traktuoti būtų objektyviai pateisinama [11]. Įstatymų leidėjas įstatymu taip pat gali nustatyti skirtingas baudžiamojo proceso rūšis, kartu ir baudžiamojo proceso ypatumus tiriant tam tikras nusikalstamas veikas ir (arba) nagrinėjant atskirų kategorijų baudžiamąsias bylas, inter alia skirtingas tam tikrų nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo taisykles. Tačiau ir įgyvendindamas minėtą diskreciją įstatymų leidėjas privalo paisyti Konstitucijos normų bei principų. Kaip yra konstatavęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, baudžiamojo proceso teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas konstituciniais teisėtumo, lygybės įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcijos, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjo nešališku-

mo ir nepriklausomumo, teismo bei kitų valstybės institucijų (pareigūnų), dalyvaujančių baudžiamajame procese, funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kitais principais [12].

Įvertinus konstitucinius baudžiamojo proceso pagrindus kyla principinis klausimas: ar reikia iš esmės keisti (atsisakyti) diversijos procedūras ir nustatyti tokią atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės proceso formą, kuri tiksliai atitiktų baudžiamojo kodekso normas, t.y. ištyrus ir teisme išnagrinėjus baudžiamąją bylą priimti apkaltinamąjį nuosprendį ir tada, jei nuteistas yra įvykęs BK keliamus reikalavimus, atleisti jį nuo baudžiamosios atsakomybės, pritaikant normas, reglamentuojančias susitaikymą, laidavimą ar kitas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formas. Tokį sprendimą tiesiogiai ar netiesiogiai gana vieningai palaiko Lietuvos baudžiamosios teisės mokslininkai, tiesa, arba ne labai analizuodami, kuo tokiu atveju atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės skirtųsi nuo atleidimo nuo bausmės, arba pripažindami, kad šie institutai nesiskiria [13, p. 232; 7, p. 375; 14, p. 79; 15, p. 34–35]. Pasirinkus tokį kelią iš tikrųjų neliktų jokių dabar kylančių klausimų, iš kurių pagrindiniai yra diskrecinio bylos nutraukimo ir konstitucinių principų (nekaltumo prezumpcijos, teisės į viešąjį ir rungtyniškąjį teismą [16, p. 17–20]) santykis, taip pat teismo sprendimo apskundimo ir jo panaikinimo tvarka. Taip būtų įgyvendintas proporcingumo principas kaltajam asmeniui (nuteistajam) taikant arba netaikant atitinkamas baudžiamąsias sankcijas.

Tačiau tokiu atveju taikant visus šiuos institutus nebūtų galima pasiekti jokių jiems keliamų procesinių tikslų: proceso trukmė bei sąnaudos būtų tokios pačios kaip ir įprastojo proceso, asmuo bet koku atveju būtų nuteisiamas, nukentėjusysis taip pat turėtų dalyvauti visame procese, ir tik viltis, kad tikrai realios bausmės baimė gali paskatinti nuteistąjį vykdyti tam tikras sąlygas, tarp jų ir atlyginti žalą. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas yra optimaliausias tada, kai byla iš viso nepasiekia teismo. Kaip jau minėta, šalyse, kur dominuoja tikslingumo pradedant baudžiamąjį procesą principas, įvairios alternatyvos daugiau yra taikomos priimant sprendimą atsisakyti pradėti baudžiamąjį persekiojimą (pastarąjį, paprastai po atlikto tyrimo ir asmens, galimai padariusio nusikalstamą veiką, nustatymo, gali pradėti arba atsisakyti pradėti prokuroras). Ir mokslinė diskusija iš esmės vyksta dėl to, ar alternatyvias baudžiamajam persekiojimui priemones taikyti iki pradedant baudžiamąjį persekiojimą, ar ir pradėjus jį, t.y. nutraukiant procesą [17, p. 220]. Tačiau net baudžiamajai bylai pasiekus teismą turbūt tam tikrais atvejais verta diskutuoti apie jos nutraukimą, o ne apkaltinamojo nuosprendžio priėmimą. Nors daug argumentų, kurie tikėtų kalbant apie baudžiamojo persekiojimo atsisakymo ar jo nutraukimo ikiteisminiuose etapuose teigiamus padarinius valstybei, visuomenei ir proceso dalyviams, jau nebetenka prasmės.

Visuotinai pripažįstama, kad asmens ir visuomenės apsaugai ir gynimui nuo nusikalstamų kėsinių skirti išteklių (materialiniai, žmogiškieji ir kt.) turi būti skirs-

tomi ir naudojami racionaliai [18]. Kaip vieną iš racionalių procesinių kelių Europos Taryba, taip pat baudžiamojo proceso doktrina mini diskrecinį baudžiamąjį persekiojimą, kaip vieną iš procesinės formos diferencijavimo išraiškų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat pripažįsta, kad „reguliuodamas baudžiamojo proceso santykius įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į nusikalstamų veikų pobūdį, pavojingumą (sunkumą), mastą, kitus požymius, kitas turinčias reikšmės aplinkybes, turi diskreciją nustatyti ir tokį teisinį reguliavimą, kad nukentėjusysis (jo atstovas) ir asmuo, kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką, turėtų galimybę susitaikyti, ir šis susitaikymas būtų pagrindas nutraukti baudžiamąjį procesą. Susitaikymas galimas ir tose baudžiamosiose bylose, kuriose kaltinimą teisme palaiko pats nukentėjusysis (jo atstovas), ir tose, kuriose valstybinį kaltinimą palaiko prokuroras. Tačiau įstatymų leidėjas, reglamentuodamas susitaikymo instituto sąlygas, pagrindus, negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad minėtas susitaikymas būtų galimas bylose dėl visų nusikalstamų veikų. Reglamentuodamas nukentėjusiojo (jo atstovo) ir asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, susitaikymo institutą įstatymų leidėjas privalo nustatyti ir aiškias šio instituto taikymo procedūras“ [18]. Taigi pripažįstant, kad diskrecinis bylos nutraukimas asmeniui, kaltinamam padarius nusikalstamą veiką, iš principo nėra prieštaraujantis Konstitucijai, manytina, jog svarbiausia, reglamentuojant ir taikant neprivalomo bylos nutraukimo normas, nustatyti tinkamą procedūrą ir jos laikytis. Ikiteisminio tyrimo nutraukimo neprivalomais pagrindais, t.y. taikant atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės normas, pagrindiniai tinkamos procedūros elementai jau buvo aptariami [16, p. 20–22]. Čia bus akcentuojami kai kurie tinkamos procedūros ypatumai nutraukiant bylą nuosprendžiu teisme.

2. PROCESO DALYVIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMO IR JŲ ATSISAKYMO GALIMYBĖ

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK) [19] numatyta, kad baudžiamąją bylą, nustatęs atitinkamus Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatytus atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus, nutartimi (BPK 235 str.) ar nuosprendžiu (BPK 254 str., 327 str. 2 d.) nutraukia teismas. Šis reglamentavimo aspektas nekeltų jokių abejonių nei dėl atitikimo Konstitucijai, nei dėl suderinamumo su Baudžiamuoju kodeksu. Tačiau teismų praktika ir doktrina turėtų suformuluoti aiškias pozicijas bent jau dviem klausimais:

1. Ar teisėjas (teismas) turi būti aktyvus taikydamas tokią procedūrą?
2. Kaip užtikrinti, kad baudžiamosios bylos nutraukimas išliktų diskrecine teismo teise, o neaptų pareiga nutraukti bylas nustačius formalius įstatyme numatytus pagrindus?

Ieškant atsakymo į pirmąjį klausimą galima pasiremti tyrimais, atliktais nagrinėjant tyrėjo, dalyvaujančio derybose dėl kaltės pripažinimo, vaidmenį Galima pritarti nuomonei, kad teisėjas panašaus pobūdžio „susi-

tarimuose“ neturėtų būti aktyvus, nes: jis vėliau gali būti laikomas šališku, taigi abejojama, ar teisėjas taip nepradeda vykdyti kaltinimo funkcijos; jo dalyvavimas gali būti laikomas spaudimu įtariamajam (kaltinamajam), kad šis sutiktų su tam tikromis sąlygomis; jis nežino tiek bylos niuansų, kiek jų žinoma prokurorui (kaltintojui) [20, p. 203]. Lietuvoje irgi buvo nuomonė, kad teismas, bent jau bylos parengimo nagrinėti teisme metu, neturi aiškintis, ar joje galima neprivalomai nutraukti baudžiamąją bylą [21, p. 39]. Kita vertus, galima pozicija, kad teisėjas siekdamas teisingumo galėtų būti: arba aktyvus, arba informacijos teikėjas, arba moderatoriūs [20, p. 201]. Taip, tyrinėtojų manymu, yra užtikrinamas procedūros teisingumas ir nustatoma tiesa (Vokietijos pavyzdys). Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat pripažįstama aktyvaus teismo doktrina. Laikomasi nuomonės, kad teismas baudžiamajame procese turi būti ir nešališkas arbitras, objektyviai vertinantis <...> įrodymus ir priimantis teisingą sprendimą <...>, ir kartu teismas, siekdamas nustatyti <...> tiesą, turi aktyviai veikti baudžiamajame procese: apibrėžti baudžiamosios bylos nagrinėjimo ribas, atlikti tam tikrus proceso veiksmus, asmenims, dalyvaujantiems teisme vykstančiame procese, neleisti piktnaudžiauti savo teisėmis ar įgaliojimais, spręsti kitus su baudžiamosios bylos nagrinėjimu teisme susijusius klausimus [18]. Pažymima, kad teisme perkvalifikavus veiką į tokią, dėl kurios galimas (esant ir kitoms sąlygoms), pavyzdžiui, susitaikymas, teisėjas turėtų išsiaiškinti proceso dalyvių valią (norą) taikytis [21, p. 42]. Peršasi išvada, kad aktyvaus teismo baudžiamajame procese doktrina šiuo metu yra dominuojanti Lietuvoje, ir teismai neturėtų nusišalinti nuo dalyvavimo svarstant galimybę nutraukti baudžiamąją bylą asmeniui nuosprendžiu, jei bylos aplinkybės atitinka įstatymo numatytas sąlygas.

Kaip jau minėta, nutraukti baudžiamąsias bylas nuosprendžiu, nustatęs baudžiamajame kodekse aprašytus pagrindus, teismas gali, bet neprivalo. Pagrindinis kriterijus, lemiantis teismo sprendimą, turi būti viešasis interesas, kurį įvertinus asmuo pripažįstamas kaltu su visomis tokio sprendimo pasekmėmis, arba byla jam nutraukiama nuosprendžiu (o ne, sakykime, duomenų, kurie lemtų apkaltinamojo nuosprendžio priėmimą, trūkumas. Tokią prielaidą svarsto ne vienas diskrecinio baudžiamojo proceso nutraukimo instituto tyrinėtojas [5, p. 298; 21, p. 27]). Šia prasme Lietuvos BPK nelabai tiksliai formuluoja normas, leidžiančias nutraukti bylas. Tačiau sisteminė BPK ir BK normų analizė leidžia daryti neabejotiną išvadą, kad tik įvertinęs „viešąjį“ interesą, kurį Lietuvos įstatymų leidėjas paprastai apibūdina žodžiais „nedarys nusikalstamų veikų“, teismas gali priimti sprendimą nutraukti baudžiamąją bylą nuosprendžiu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat laikosi nuomonės, kad teismas turi motyvuoti, kodėl jis nusprendė nutraukti bylą nuosprendžiu, o ne atvirksčiai – kodėl nenutraukė bylos, kurioje formaliai egzistuoja visos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas teigia, kad, taikydamas Baudžiamojo kodekso bendrojoje dalyje numatytus atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindus (BK

37–40 str. bei 93 str.), teismas nurodo, jog padaryta veika ir kaltinamasis atitinka įstatymuose atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės numatytas sąlygas, nuosprendyje pagrindžia jų, o nepilnamečiui taikydamas BK 93 str., bent vienos iš jų, buvimą. Teismas turi nurodyti dar ir kitus motyvus, kodėl tokiam asmeniui galima taikyti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės [23].

Nors viešojo intereso, kuris tokiose bylose yra vienas pagrindinių kriterijų sprendžiant bylos baigtį, vertinimas praktiškai dar yra problemiškas: pavyzdžiui, nemažai prokurorų ir teisėjų inicijuoja arba taiko susitaikymo normas bylose, kuriose nustatyta realioji nusikalstamų veikų sutaptis, o tai savaime reiškia didesnę asmens pavojingumą [14, p. 154]. Kita vertus, tyrimai rodo, kad teisėjai labiau konservatyvūs ir mažiau taiko mediaciją ir kitas įvairias alternatyvias apkaltinamajam nuosprendžiui priimti numatytas normas, o rinkdamiesi iš alternatyvų – daugiau linkę skirti pinigines sankcijas (jei tokios numatytos įstatymuose) [5, p. 296].

Kai byloje yra surinkta pakankamai duomenų, leidžiančių svarstyti ir spręsti kaltės klausimą, jos nutraukimas nuosprendžiu asmeniui yra reikšmingas sprendimas. Nors žvelgiant pragmatiškai asmuo, kuriam nepradamas ar nutraukiamas procesas, neturi turėti jokių „pretenzijų“ valstybei (jei valstybės institucijos procesiniuose dokumentuose korektiškai, t.y. atsižvelgdamos į Konstitucijos 31 str., kalba apie proceso nepradėjimo ar nutraukimo pagrindus), kaip tą pripažino ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas [18], tačiau būtina ieškoti proceso optimalumo dermės su Konstitucijos garantuojamomis procesinėmis teisėmis. Diferencijuotu baudžiamojo proceso teisinių santykių reguliavimu negali būti paneigtos ir iš Konstitucijos kylančios šio proceso dalyvių teisės arba jų įgyvendinimas pakreiptas tokia linkme, kad taptų neįmanomas. Reguluojant baudžiamojo proceso santykius jokiais atžvilgiais negali būti pažeista Konstitucijoje įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą [18], kuri plačiąja prasme apima ir bent vieną galimybę apskųsti teismo sprendimą aukštesniajai instancijai. Ši teisė asmeniui, kuriam nuosprendžiu nutraukta baudžiamoji byla, beje, numatyta tik prieš keletą mėnesių [24]. Jei nutraukiant bylą nuosprendžiu teisiamaajame posėdyje ar aukštesnėje instancijoje netenka diskutuoti apie teisės į teismą galimą apribojimą, tai nutraukiant ikiteisminį tyrimą (BPK 212, 214 str.), taip pat nutraukiant bylą jos parengimo nagrinėti teisme metu (BPK 235 str.) – jei netraktuosime teismo posėdžio (BPK 235 str. 2, 3 d.) kaip bylos nagrinėjimo teisme – būtina laikytis teisės į teismą atsisakymo standartų: atsisakyti turi būti pareikšta nedviprasmiškai bei suteikiant minimalias garantijas, proporcingas atsisakymo svarbai; susitarimas neužkerta kelio ieškiniui prieš valstybę, skundžiantis dėl nevienodo teisinio reguliavimo; susitarimas nepažeidžia fundamentalių Konvencijos principų [25]. Asmeniui, kurio veika yra vykdomo baudžiamojo proceso objektas, turi būti išaiškintos jo teisės ir pasekmės jų atsisakius, taip pat turi būti garantuota, kad nebus daromas spaudimas [26, p. 294; 27, 82–83].

Tinkama procedūra apima ir tinkamą sprendimo priėmimo formą bei turinį. Teismai teisingai traktuoja

baudžiamąją proceso kodekso normas, reglamentuojančias baudžiamosios bylos nutraukimą nuosprendžiu (BPK 303–307 str. atitinkamos dalys). Nuosprendžio, kuriuo asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės, ir nutraukiama baudžiamoji byla, rezoliucinėje dalyje teismas kaltinamąjį atleidžia nuo minėtosios atsakomybės, sprendime nurodo baudžiamąjį įstatymą, pagal kurį kvalifikavo padarytąją veiką, atleidimo pagrindą ir nutraukia baudžiamąją bylą, nurodo skiriamas baudžiamąjį poveikio priemones, panaikina procesines prievartos priemones. Nutraukiant baudžiamąją bylą sprendimas kaltinamąjį pripažinti kaltu nepriimamas. Kai teismas nutraukia bylą, civilinis ieškinys paliekamas nenagrinėtas [23]. Tačiau dėl jau ne kartą minėto baudžiamąjo kodekso ir baudžiamąjo proceso kodekso nesuderinamumo reglamentuojant šį institutą, gali kilti ne tik teorinė, bet ir praktinė problema.

Laikantis klasikinio požiūrio, kad asmuo kaltu gali būti pripažįstamas tik pagal įstatymo numatytas procedūras išnagrinėjus jo bylą ir priėmus atitinkamą sprendimą – paprastai apkaltinamąjį teismo nuosprendį (BPK 303 str. 2 d.), ir, kad tik asmeniui, pripažintam kaltu padarius nusikalstamą veiką, gali būti taikomos atitinkamos priemonės: bausmės ar baudžiamąjį poveikio (BK 2 str.), kyla klausimas – ar galima nuosprendžiu, kuriuo nutraukiama baudžiamoji byla ir kuriuo asmuo nepripažįstamas kaltu padaręs nusikalstamą veiką, paskirti baudžiamąjį poveikio priemones? Lietuvos baudžiamąjo kodekso 67 str. ir baudžiamosios teisės doktrinos analizė leidžia daryti išvadą, kad baudžiamąjį poveikio priemonės yra baudžiamosios atsakomybės dalis. Jos gali būti skiriamos tik asmeniui, pripažintam kaltu dėl nusikalstamos veikos padarymo ir padeda įgyvendinti bausmės paskirtį [19, p. 375–376]. Kaip minėta, nagrinėjant baudžiamąjį poveikio priemonių paskyrimą asmeniui, atleidžiamam nuo baudžiamosios atsakomybės, baudžiamosios teisės literatūroje neįkyla didesnių diskusijų, nes laikoma, kad nuo atsakomybės gali būti atleistas tik asmuo, jau pripažintas kaltu. (Tais atvejais, kai pripažįstama, kad nuosprendžiu, kuriuo baudžiamoji byla yra nutraukiama, atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, ši atsakomybė negali ir nėra įgyvendinama, baudžiamąjį poveikio priemonių skyrimo problema nenagrinėjama [28, p.11]). Tačiau net laikantis anksčiau minėtos pozicijos gali iškilti klausimas, kaip traktuoti situaciją, kai sprendimas atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 str. 3, 4 d. ir 40 str. 6, 7, 8 d. numatytais pagrindais yra panaikinamas ir iš naujo sprendžiamas asmens atsakomybės už padarytą nusikalstamą veiką klausimas. Ar nebūtų išvelgta galimai pažeidus principą *non bis in idem*, kai asmeniui paskyrus, teismo nuomone, tinkamą baudžiamąjį poveikio priemonę ir taip įgyvendinus asmens baudžiamąją atsakomybę, byloje dėl tos pačios nusikalstamos veikos teismas vėl spręstų klausimą dėl atitinkamos baudžiamąją atsakomybę įgyvendinančios priemonės taikymo. Dėl straipsnio apimties ši problema nėra giliau gvildinama. Kita vertus, autorės manymu, problema būtų išspręsta panašaus pobūdžio priemonės traktuojant ne kaip baudžiamosios

atsakomybės išraiškos formą, o kaip įpareigojimus, kurių vykdymas yra sąlyginio diskrecinio persekiojimo pasekmė ir kurios paprastai numatytos baudžiamąjo proceso įstatymuose.

Kitas dalykas, kad nenustatyta procesinė minėtų Baudžiamąjo kodekso reikalavimų įgyvendinimo tvarka. Baudžiamąjo proceso kodekso 217 str. apibrėžti nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo pagrindai ir tvarka, tačiau kaip iš naujo spręsti baudžiamosios atsakomybės klausimą bylą nutraukus nuosprendžiu baudžiamąjo proceso kodekse nenumatyta.

Europos Tarybos rekomendacijos dėl baudžiamosios justicijos supaprastinimo bei užsienio šalių baudžiamąjo proceso kodeksuose numatytų sprendimų atsisakyti pradėti baudžiamąjį persekiojimą analizė leidžia teigti, kad tokie sprendimai gali būti laikini ir galutiniai [29, p. 63]. Pirmuoju atveju toks sprendimas nėra aplinkybė, draudžianti pakartotinį bylos tyrimą (nagrinėjimą). Štai Prancūzijoje prokuroras, priėmęs sprendimą atsisakyti pradėti baudžiamąjį persekiojimą, gali priimti priešingą sprendimą iki senaties terminų pasibaigimo [17, p. 222]. Austrijoje įtariamajam sutikus su prokuroro pasiūlyta diversijos forma, bet vėliau nusprendus, kad paskirtos diversifikacijos priemonės yra jam nepriimtinos, jis gali (neįvykdęs šių priemonių) prašyti prokuroro „tęsti“ baudžiamąjį procesą pateikiant formalų kaltinimą. [27, p. 82]. Priėmus galutinį sprendimą ir atitinkama tvarka jo nepanaikinus, baudžiamasis procesas tampa negalimas.

Pozityviajame procese paprastai laikomasi mišraus tokių sprendimų teisinės galios reglamentavimo ir taikymo modelio. Kai sprendimas taikyti alternatyvias baudžiamąjam persekiojimui priemones priimamas, jis laikomas laikinu, tačiau kai asmuo, kuriam adresuojamas toks sprendimas, įvykdo įpareigojimus – sprendimas tampa galutiniu ir įgyja *res judicata* požymį, tuo galutinai panaikindamas galimybę persekioti baudžiamąją tvarka už tą patį teisės pažeidimą [29, p. 63, 69; 17, p. 223; 27, p. 81–82]. Toks modelis dažnai taikomas reglamentuojant vadinamas atkuriamąsias alternatyvas, kai asmuo įpareigojamas atlyginti žalą ir kt. Galutiniai sprendimai turi formalizuotą jų pakeitimo tvarką. Jei laikinasis sprendimas, kaip minėta, neužkerta kelio naujam sprendimui byloje, tai baudžiamosios bylos nutraukimas, kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės procesinė forma, procese yra galutinis sprendimas, kuriuo baudžiamasis procesas yra baigiamas. Lietuvos BPK nuostatų analizė leidžia teigti, kad procesinė tvarka, kai sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą Lietuvoje gali atnaujinti ikiteisminio tyrimo teisėjas patvirtindamas prokuroro nutarimą (BPK 217 str.), yra pagrįsta „laikino“ sprendimo byloje koncepcija: įstatymo leidėjas nustatydamas diskrecinio bylos nutraukimo pagrindus (BK 38, 39¹, 40 str.) nurodo terminą ir (arba) sąlygas, kurioms susiklosčius, ikiteisminis tyrimas gali būti atnaujintas (BPK 217 str. 2, 3, 4 p.). Nors kitose normose, reglamentuojančiose šį institutą, jokių nuorodų apie sprendimo nutraukti ikiteisminį tyrimą („laikinumą“) nėra. Beje, viename iš baudžiamąjo proceso kodekso projektų buvo siūlomos nuostatos, numatančios sustab-

dyti ikiteisminį tyrimą, ir, kai asmuo įvykdo jam paskirtas priemones (sąlygas), jį nutraukti [30], tačiau tokios procesinės tvarkos, priimant naują baudžiamojo proceso kodeksą, buvo atsisakyta. Dabar nustatyta ikiteisminio tyrimo atnaujinimo tvarka, beje, nesant „laikinių“ sprendimų bylose registravimo ir kontrolės sistemos [27, p. 82], kuri yra būtina efektyviai taikyti šį institutą, kyla neaiškumų taikant ją praktiškai.

Teismo sprendimas nutraukti baudžiamąją bylą nuosprendžiu, remiantis baudžiamojo proceso principais ir BPK nuostatomis, laikytinas „galutiniu“ sprendimu ir savo ruožtu gali būti peržiūrėtas instancine tvarka arba taikant proceso atnaujinimo institutą, jei tam yra pagrindas. Laikantis baudžiamojo proceso kodekse nustatytos teismų nuosprendžių galimo pakeitimo tvarkos, teismams yra sunku įvykdyti BK 38 str. ir 40 str. nuostatas dėl asmenų, atleistų nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikius ar laiduojant ir vėl padariusių atitinkamas nusikalstamas veikas, t.y. „spręsti baudžiamosios atsakomybės už visas nusikalstamas veikas klausimą“, nors ankstesnis teismo nuosprendis nebuvo apskūstas nei apeliacine, nei kasacine tvarka, taip pat nėra pagrindo atnaujinti baudžiamąjį procesą.

IŠVADOS

1. Išanalizavus konstitucinius reikalavimus sąžiningam procesui darytina išvada, kad pats savaime baudžiamosios bylos nutraukimas neprivalomais pagrindais neprieštarauja konstituciniams baudžiamojo proceso pagrindams.

2. Priimant sprendimą nutraukti procesą diskreiciniais pagrindais būtina laikytis tinkamos procedūros reikalavimų: procesas gali būti nutrauktas tik nustačius visus įstatyme numatytus pagrindus, laisvanoriškai sutikus kaltinamajam bei, kai tai būtina, kitiems proceso dalyviams. Sprendimu nutraukti procesą asmuo nepripažįstamas kaltu, taigi jame negali būti formuluočių, keliančių abejonių dėl nekaltumo prezumpcijos pažeidimų.

3. Teismo sprendimą neprivalomais pagrindais nutraukti bylą nuosprendžiu turi lemti tik bylos duomenimis pagrįstas viešasis interesas nutraukti baudžiamąjį procesą.

4. Siekiant išvengti abejonių dėl bylos nutraukimo nuosprendžiu konstitucingumo bei derėjimo su Baudžiamuoju kodeksu, būtina išspręsti baudžiamojo poveikio priemonių paskyrimo nutraukiant baudžiamąją bylą nuosprendžiu klausimą, taip pat įvertinti galimo vėlesnio bylos atnaujinimo siekiant iš naujo išspręsti asmens baudžiamosios atsakomybės klausimą dėl tos pačios veikos ir non bis in idem principo santykį.

LITERATŪRA

1. Rau, W. Countries in Transition: Effects of Political, Social and Economic Change on Crime and Criminal Justice. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol.7/4, 1999.
2. Urbonas, D. Kvaziteisminių institucijų jurisdikcinė veikla, taikant administracines sankcijas. *Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilnius, 2007.

3. Jurgaitis, R. Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma. *Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilnius, 2004.
4. Tak, P. East meet West. Aspects of Prosecution in countries in Transition. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. Volume 7. Issue 4, 1999.
5. Graf, Ch. Diversion in Austria: Empirical Data. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol.9/4, 2001.
6. Ažubalytė, R. Diskreicinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje. *Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilnius, 2002.
7. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. *Vadovėlis*. Vilnius, 2003.
8. Piesliakas, V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamoji atsakomybės pagrindai. Vilnius, 2006.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Vilnius, 2007.
10. Albrecht, H.-J. Countries in Transition: Effects of Political, Social and Economic Change on Crime and Criminal Justice – Sanctions and Their Implementation. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol.7/4, 1999.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4, 165 straipsnių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 111-4549.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.
13. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. Vilnius, 2004.
14. Baranskaitė, A. Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius. *Monografija*. Vilnius, 2007.
15. Baranskaitė, A.; Prapiestis, J. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės Konstitucijos ir konstitucinės jurisprudencijos kontekste. *Jurisprudencija*. Mokslo darbai. 2006, t. 7(85).
16. Ažubalytė, R. Diskreicinio baudžiamojo persekiojimo ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės santykis. *Jurisprudencija*. Mokslo darbai. 2006, t. 1(79).
17. Головкин, Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. Санкт-Петербург, 2003.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

19. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius, 2007.
20. Turner, J. I. Judicial Participation in Plea Negotiations: A Comparative View. *The American Journal of Comparative Law*. Winter. Volume 54. Number 1. 2006, p. 203.
21. Šumskas, A. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Vilnius, 2000.
22. Калугин, А.Г. Освобождение от уголовной ответственности по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования и презумпция невиновности. *Актуальные проблемы досудебного производства по уголовным делам*. М., 1999.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika*. 2003, Nr. 19.
24. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41⁽¹⁾, 77⁽²⁾, 80⁽¹⁾, 374⁽¹⁾, 374⁽²⁾, 412⁽¹⁾ straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007. Nr. 81-3312.
25. Deweer v Belgium < <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/1980/1.html>> [žiūrėta 2007-09-15].
26. Henham, R; Mannozi, G. Victim Participation and Sentencing in England and Italy: A Legal and Policy Analysis. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, Vol.11/3, 2003.
27. Mitgutsh, I. A Brief Survey of the Austrian Diversification Concept. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. 2006, t. 7 (85).
28. Piesliakas, V. Baudžiamoji atsakomybė kaip nusikalstamos veikos padarymo teisinis padarinys. *Jurisprudencija*. 2007, t. 8 (98).
29. Europos Tarybos ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 18 „Dėl baudžiamosios justicijos sistemos supaprastinimo“. Jurka R.; Melničenko S.; Randakevičienė I. Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje. Vilnius, 2006.
30. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projektas, Nr. IXP-959.

ALTERNATIVE METHODS OF RESOLVING A CRIMINAL CONFLICT IN JUDICIAL PROCEEDINGS

Rima Ažubalytė *

Mykolas Romeris University

Summary

The article analyses the procedure of dismissing a criminal case in court by which a court exercises its right to release a suspected individual from criminal responsibility, i. e. from pronouncing him/her guilty and from imposing a punishment on him/her.

It is recognized that modern criminal proceedings embrace a wide range of procedural forms, expanding the opportunities for the application of simplified forms of criminal proceedings. The exercise of the discretionary criminal prosecution as an expression of the principle of opportunity is most effective before the trial. However, even after the case reaches the court, the court should be afforded an opportunity to apply alternative methods of resolving a criminal conflict instead of passing a sentence. However, a question arises as to whether a decision to dismiss a case is in line with the classical principles of criminal proceedings in cases where sufficient evidence is collected to establish that the accused has committed a crime.

In view of the constitutional requirements of due process suggests that a decision of a court to dismiss the case may only be guided by the public interest to and should be based on the evidence collected in the case. Exercising its discretion to dismiss the proceedings, the court should ascertain itself that all the grounds prescribed by law have been established, and that a voluntary consent of the accused as well as other participants in the proceedings, where necessary, has been obtained. Since the decision to dismiss the case does not pronounce an individual guilty, it may not contain wording which could raise doubts concerning its compatibility with the presumption of innocence. In order to dispel doubts over the constitutional basis of such a procedural decision and its compliance with the Criminal Code, issues related to the regulation of the procedure for potential imposition of measures of punitive nature upon dismissal of a criminal case must be resolved.

Keywords: criminal procedure, simplification of criminal procedure, the principle of opportunity, discretionary criminal prosecution, dismissal of a criminal case in court.

* Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminal Procedure Law, associate professor.